

Mladika

**Velikonočna
misel**

**Po poteh
Balantiča
in Corteseja**

**Globoka država
v Trstu in Gorici**

**NARODNI DOM
SPET SLOVENSKI**

Dva avtobusa Slovencev od Gonarsa do Chiesanuove in Padove

PO POTEH FRANCETA BALANTIČA IN PLACIDA CORTESEJA

I. del Gonars

Erika Jazbar

Enkratni podvig?

Chiesanuova je odmevala že med obiskom v Monigu. Na martinovo soboto leta 2019 smo se v režiji Rafaelove družbe in Knjižnice Dušana Černeta s tremi avtobusi podali na daljšo pot, od zore do noči nas je peljala po postajah slovenskih političnih beguncev, ki so maja 1945 zapustili domovino in se znašli v begunstvu, razseljeni po taboriščih v Italiji.

Podvig je bil pionirski zaradi obiska zaprtega območja nekdanjega fašističnega taborišča v Višku (Visco), ki je maja 1945 postalo tudi nekajdnevno postajališče za povojne begunce, in Moniga pri Trevisu, kjer se je velika skupina Slovencev prvič po letu 1945 sprehodila po vojašnici, ki je bilo med vojno fašistično taborišče, po njej pa sprejemni center za begunce. Obisk je sovpadal tudi s

slovesnostjo ob odkritju spominske plošče na fasadi vojašnice, ki odtlej trajno spominja na trpeče medvojne internirance in na povojne begunce. Prisotne so nagovorili župan in škof iz Trevisa, ob njih veleposlanik Republike Slovenije v Rimu. V Zermanu je udeležence sprejel domači župnik, v cerkvi, kjer je bila posvečena skupina begunskih duhovnikov, ki so se nato razkropili na vse konce sveta, tudi v naše zamejstvo, sta verjetno prvič po tisti slovesnosti odmevali slovenska pesem in molitev.

Težko bi v definicijo zgostili dogajanje na tisto martinovo soboto, saj je bil neponovljiv dogodek. Kako bi si lahko zamislili nov podvig, ki bi bil v svoji sporočilnosti primerljiv? Pa smo se ga vseeno lotili. Potiho, tipajoče, mimogrede, ob robu skupnih srečanj, klepetov, dogodkov, mailov in spletnih povezav.

In tudi tokrat se je pokazalo, da je neovrednotenih poglavij naše

Pesnik France Balantič (levo) je bil med interniranci v Gonarsu, pater minorit Placido Cortese (desno) je pomagal internirancem v Chiesanuovi.

polpreteklosti še in še. V slovenskem – ne le matičnem – prostoru ostaja več poglavij in zgodb, ki so potrebne temeljitejše obravnave, objektivnejšega branja, nizanja vseh dejstev, popolnejše predstavitve. Tako se je pokazalo tudi na svetega Gregorja dan, v soboto, 12. marca 2022.

Rafaelova družba in Knjižnica Dušana Černeta

Pri Rafaelovi družbi in Knjižnici Dušana Černeta deluje skupinica ljudi, ki ne pristajajo na preračunljivost ne le današnjega časa. Ko jih neka zamisel prevzame, se ji prepustijo, tudi če bi logika vodila drugam, tudi ko se sproti pojavljajo drobnarije, ki zavirajo korak in odžirajo življenjsko energijo, tudi ko računovodske razpredelnice pravijo, da ne znese, tudi ko shojene poti še ni.

Chiesanuova torej, zahodno predmestje Padove. Novembra 2019 je ostala nekje v zraku, večkrat omenjena, prebrana v spominskih zapisih. V tamkajšnji kasarni je od poletja 1942 do kapitulacije Italije septembra 1943 delovalo taborišče za "Jugoslovane", predvsem Slovence, ki so prihajali iz Ljubljanske pokrajine, ob njih so bili tudi Hrvati. Lakota, bolezn, mraz. Pater minorit Placido Cortese jim je s človekoljubno mrežo omogočil znosnejše razmere, njegova spovednica v baziliki sv. Antona v Padovi je bila njegova javka. Slovenski interniranci so v Chiesanuovo prihajali iz drugih fašističnih taborišč, vanje so tudi odhajali, med temi je bilo največje v Gonarsu v spodnji Furlaniji, lučaj od slovensko-italijanske meje.

Ogrodje novega podviga je bilo izrisano: Ljubljana - Gonars - Chiesanuova - Padova. Po scenosledu iz novembra 2019, ki udeležencem še v avtobusu ni pustil časa za klepet, smo pot izkoristili za zgodovinsko pripoved, ki se je prepletala z branjem spominske literature. Obisk vsakokratne postaje je potekal ob prisotnosti krajevnih predstavnikov, slovesno noto je dogajanje dajalo polaganje vencev.

Pa še jasni vsebinski poudarki: med desettisočimi je bil interniranec v Gonarsu tudi pesnik France Balantič, z njim in ob njem je trpelo več uglednih imen, ki niso znana, ker niso bila povezana z OF. Leta 2021, ko je bil za 13. november predviden obisk krajev številnih preizkušenj naših internirancev, smo beležili stoletnico Balantičevega rojstva (1921–1943). Rahločutnega pesnika *Gonarskih sonetov* smo tako povezali s srčnim patrom s Cresa: *Po poteh Franceta Balantiča in Placida Corteseja*, po poteh tudi katoliških internirancev, ki jih stroka malo ali nič ne omenja, pa čeprav je v zdomskih zbornikih na voljo kar nekaj spominske literature, pa čeprav je po demokratizaciji Slovenije kar nekaj besedil izšlo tudi v matičnem prostoru.

Na gregorjevo 2022

Mašinerija je lahko stekla. Novembrskih prijav je bilo v nekaj dneh za dva avtobusa, pa še za čakalno listo. Tokrat bi se omejili na dva avtobusa, je padla odločitev. Še preden bi se lotili vsebinskih in tehničnih plati podviga, pa je nastopil jesenski val pandemije in novembrski termin je skočil.

Svitati se je začelo meseca februarja, covid je popuščal, z njim strožji ukrepi, cepljenje je omogočalo boljše pogoje za zbiranje, premikanje, potovanje. Že je bil tu novi termin: 12. marec. Premisliti je bilo treba še marsikaj, poiskati stik z marsikom, preštudirati določila za potovanja, naštudirati snov. Do tistega četrtkovega večera pred sobotnim odhodom, ko smo se za zadnje podrobnosti srečali na Zoomu. Tokrat ni bilo skupne mize v Ljubljani, gledali smo se z zaslonov. Novi časi, nove možnosti, nove razdalje.

V soboto, 12. marca, smo šli na pot. Jutro je bilo hladno, nič kaj primorsko ali mediteransko, kar so pričakovali udeleženci iz "celinske" Slovenije. Iz Ljubljane so se odpravili ob zori, pri mejnem prehodu Vrtojba jih je na avtocesti pričakala primorska skupina z visokim gostom, saj je na Goriškem vstopil na avtobus tudi

publicist, časnikar in kolumnist Bernard Nežmah. V petek zvečer je nastopil v Šempasu, kjer je oblikoval zelo lep in odlično obiskan večer. Ko je padel predlog, da bi se naslednji dan pridružil naši skupini, je odgovoril: "Prav rad pojdem."

V Vrtojbo je s svojo ekipo šoferjev privozila Edita Vrankar. Po premoru zaradi pandemije smo se ponovno srečali, v prejšnjih letih smo namreč imeli več skupnih poti s skupinami slovenskih maturantov iz Argentine, ki ob začetku poletja vsako leto obišejo domovino prednikov in spoznavajo tudi naše zamejstvo ter nas navdušujejo s svojimi srčnimi in dovršenimi nastopi.

Najprej v Gonars

Na vrsti je bila prva postaja, kava tik pred Gonarsom na večjem postajališču na avtocesti. Tu smo se prvič vsi srečali, pot po stopinjah slovenskih internirancev je nagovorila veliko znancev in prijateljev z vseh koncev slovenskega prostora, tudi s Koroškega.

Od Vrtojbe do spodnje Furlanije je bilo časa za predstavitev taborišča v Gonarsu bolj malo, na pomoč je priskočilo odlično besedilo, ki ga je napisal **Carlo Spartaco Capogreco** (1955), otroški zdravnik, ki je v zrelih letih opustil svoj poklic, da bi se pionirsko v celoti posvetil raziskovanju italijanskih fašističnih taborišč in predajanju svojega znanja v knjigah in na univerzi. Začel je v prostem času z odkrivanjem strukture, ki je delovala v njegovi Kalabriji, v Ferramontiju. Monografija **Ferramonti** (1987) je prva knjiga, ki je izšla v Italiji o kakem fašističnem taborišču, pa čeprav jih ni bilo ravno za prste ene roke. Uradni italijanski zgodovini raziskovanje tega poglavja ni šlo kar tako od rok, treba je bilo počakati kar nekaj desetletij. Tako kot ima slovenska uradna zgodovina kar

nekaj težav z revolucionarnim nasiljem, s povojnimi taborišči na Teharjah in drugod ali z morišči v Kočevskem rogu. Pa se v vsakem narodu najdejo iskalci resnice, ki za ceno osebne uveljavitve in legitimacije uberejo pot ledolomilca ali alternativca.

Dvajset let raziskovalnega dela je Capogreco zaobjel v monografijo, pravi spomenik, ki je izšel leta 2004 pri založbi Einaudi z naslovom ***I campi del duce***. Leta 2011 je doživela tudi slovenski prevod (***Fašistična taborišča***), še pred tem hrvaškega in nato angleškega.

Prvo monografijo o Gonarsu pa je v italijanščini in po nalogu domače občinske uprave napisala tržaška Slovenka, rajna profesorica **Nadja Pahor Verri** (***Oltre il filo***, 1993). Deset let kasneje je o taborišču v Gonarsu izšla nova monografija, ki jo je podpisalo drugo "alternativno" ime italijanskega zgodovinskega pisarja, **Alessandra Kersevan** (***Un campo di concentramento fascista. Gonars 1942-1943***, 2003).

Branje Capogrecovega poglavja o tem fašističnem taborišču je bil najhitrejši in najpopolnejši način predstavitve kraja trpljenja in smrti, ki nas je čakal, da bi ga spoznali in obiskali.

Taborišče št. 89 v Gonarsu

Taborišče št. 89 v Gonarsu so ustanovili leta 1941 za ruske vojne ujetnike, od marca 1942 do septembra 1943 so v njegove barake, ki so jim nato dodali šotore, zgnatli prej bivše jugoslovanske vojake iz "Ljubljanske pokrajine", nato slovensko in hrvaško civilno prebivalstvo. Italijanski okupator je okoli Ljubljane februarja 1942 postavil žico in začel z racijami. Ljubljanske vojašnice so bile zelo kmalu prepolne, civiliste, med katerimi je bilo na začetku veliko študentov, so že nekaj tednov kasneje napatili v Gonars, kjer so uredili taborišče, ki je bilo pred odprtjem tistega na otoku

Rab tudi največje. Postavljeno je bilo med vasjo in glavno prometnico, sredi furlanske nižine. Imelo je zmogljivost tri tisoč ljudi, v njem pa je bilo internirancev tudi do dvakrat več, 8. septembra 1943, ko se je pisalo zadnje poglavje, jih je bilo pet tisoč.

Internirance so z vlakom pripeljali do postaje Bagnaria Arsa, nato so morali peš pet kilometrov do barak, ob cesti so domačini nanje kričali, pljuvali, metali kamenje, ker so bili pod vplivom režimske propagande, ki je pravila, da so to "ribelli", ki ubijajo italijanske vojake v Ljubljanski pokrajini.

V osemnajstih mesecih delovanja je v Gonarsu umrlo 439 ljudi, 70 dojenčkov mlajših od enega leta, 80 odstotkov žensk je rodilo mrtve otroke. Veliko je bilo žrtev med interniranci, ki so jih od jeseni začeli premeščati iz taborišča na Rabu in so bili že shirani. Do poletja 1942 so v Gonars prihajali samo moški, poleti tudi družine. Interniranci so umirali zaradi podhranjenosti, bolezni in mraza.

Goriški nadškof Carlo Margotti in ljubljanski škof Gregorij Rožman sta iskala vse možne poti, da bi trpečim pomagala, posredovala sta pri civilnih in cerkvenih oblasteh, vse do papeža in dučēja, pisala sta pisma, organizirala mreže ljudi, ki so v Gonars prinašali hrano. V človekoljubni organizaciji je bilo tudi več goriških Slovencev, ki so jih angažirali domači duhovniki, med njimi so bile tudi članice Marijine družbe.

V množici slovenskih nesrečnežev je šlo skozi trpljenje v Gonarsu veliko pozneje znanih imen: Jože Udovič, Marko Bajuk, Božidar Fink, France Balantič, Zorko Simčič, Marijan Tršar, Nikolaj Pirnat, France Bučar, Alojz Gradnik, Bojan Štih, Anton Vratuša, Branka Jurca, Vitomil Zupan, Boris Kraigher, Bogo Grafenauer, Vasilij Melik, Lev Rupnik, Zora Konjajev, če naštejemo le nekatere. V taborišču so zato prirajali tudi kulturne dogodke, predavanja, pripravljali so časopis *Izza žice*.

Spremljajoče vojake smo spraševali, kam nas peljejo, in odgovarjali so nam, da gremo v srednjo Italijo, kjer bomo delali v tovarnah. V resnici pa so nas po dolgih urah vožnje odložili na postaji Palmanova, od koder smo morali peš do taborišča Gonars, sredi polj. Prihajale so v črno oblečene kmetice in nas zmerjale z »maledetti comunisti«, prava farsa, saj je bila približno polovica moje grupe pa tudi kakšen sosednje članov Katoliške akcije ali kluba Straža.

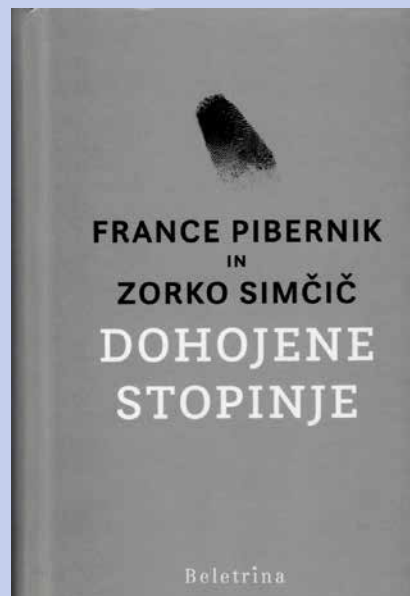
V Gonarsu so nas strpali v velike šotore, moja skupina je bila poslana v sektor Alfa, v sektorju Beta so bile dvignjene barake in je bilo znosnejše kot v šotorih. Ležali smo po tleh, po dvajset in dvajset v vsakem šotoru, deset na eni, deset na drugi strani. (...)

Z menoj je bilo v taborišču težko. Vse od rojstva šibak sem že po enem tednu med rednim dnevnim preštevanjem pod vročim soncem začel omedlevati in so me prijatelji vsak dan odnašali v senco šotora. Nekega dne sem se od šibkosti na stranišču – jarek s prečnimi deskami preko njega – onesvestil in padel v polno greznico; prijatelji iz šotora so me izvlekli in umili. Po taborišču je kmalu začela razsajati krvava griža. Na srečo nam je ruski vojni ujetnik, ki je povsem sam bival na drugi strani žične ograje, preko mreže vrgel svoj lesen stol. Na nasvet nekega medicenca smo stol zažgali, grizli kose oglja in je res krvava griža po nekaj tednih izginila.

Bili smo lačni in po vrnitvi v Ljubljano sem pri svojih 180 centimetrih tehtal 49 kilogramov. Ja ... »za košček kruha dal bi kos srca« je ob spominih na tiste dni zapisal Balantič. (...) Neki moj sošolec z učiteljišča, čudak, je s svojim tovarišem v šotoru prisegel, da poje živo podgano, teh je bilo polno, če mu vseh devetnajst da naslednji dan svoj obrok kruha. Pa so se zmenili. Še zdaj ga vidim, kako stoji na nekakšnem odru z živo podgano, ki se zvija in zvija ... in jo grize in požira. (...)

Ata in mama sta stanovala pri sorodnikih na Viču. Potrkal sem na vrata, prikazala se je mama: »Koga pa iščete?« Ni me spoznala. Takrat sem se pa res pošteno zjokal.

Iz knjige: Zorko Simčič, *Dohojene stopinje*, 2019

Zgoraj z leve: stilizirani cvet na pokopališču, ki spominja na žrtve taborišča, je postavila Jugoslavija leta 1973; Lenart Rihar in Ivo Jevnikar polagata venec;

spodaj: udeležence je nagovorila podžupanja Maria Cristina Stradolini (foto Rafaelova družba).

Pobeg iz Gonarsa

Skupini komunističnih aktivistov je v noči od 30. na 31. avgust 1942 uspel tudi pobeg. Osem jih je bilo, med njimi so bili Boris Kraigher, Miro Perc - Maks, Bojan Štih, Ivan Bratko. Oblasti zanje niso natančno vedele, saj so v Gonars dospeli s ponarejenimi dokumenti. Kmalu so se odločili, da pripravijo načrt za beg skozi rov. Filmska zgodba se je pisala več mesecev. Rov so izkopal pod barako 22 v sektorju *beta*, stala je ob žici, predvsem pa je pod podom imela prazen prostor, kamor so lahko odlagali izkopano zemljo. Načrt je pripravil gradbeni inženir, orodje so si naredili sami, delo je potekalo v treh izmenah po osem ur. Izkopal so dva metra globoko jamo in začeli s kopanjem. Na zadnjo avgustovsko noč pa so po 80 metrov dolgem rovu zbežali na drugo stran in čez koruzno polje v svobodo.

Na pokopališču v Gonarsu

Pri gonarskem pokopališču sta naša avtobusa pričakala podžupanja Maria Cristina Stradolini, ki je tudi občinska odbornica za kulturo in šolstvo, šef občinske policije pa nam je odklenil kripto z žarami, ki je za obiskovalce običajno zaprta.

Na pokopališču v Gonarsu od leta 1973 stoji med družinskimi grobnicami domačinov spomeniško oblikovana kostnica, ki opozarja na žrtve različnih jugoslovanskih narodnosti v taboriščih v severni Italiji. Velika večina jih prihaja iz Gonarsa. Socialistična Jugoslavija je v tistih letih po daljšem dogovarjanju z Italijo uredila štiri spomenike na štirih pokopališčih po Italiji. Poleg Gonarsa so tu še tisti v Toskani - v kraju San Sepolcro, pa še v Rimu in v Barletti v južni Italiji. Ob spomenikih so kostnice s posmrtnimi ostanki internirancev, ki so umrli v fašističnih taboriščih.

Spomenik v Gonarsu so predali namenu 10. decembra 1973. Stilizirani cvet s kovinskimi listi si je zamislil beograjski kipar Miodrag Živković, v središču tlakovane krone se odpirata dve krožni kriпти, v katere so prenesli ostanke 453 v glavnem slovenskih in hrvaških žrtev. Shranjeni so v manjših kovinskih žarah, ki jih "krasijo" rdeče zvezde. V Gonarsu so pokopane žrtve, ki prihajajo iz fašističnih taborišč v severni Italiji: 410 žrtev so prekopali v Gonarsu, kjer so dotlej počivale v morju belih križev, druge prihajajo iz Viška, pa tudi iz Chiesanuove in Moniga.

Občina Gonars je med kraji trpljenja slovenskih ljudi v Italiji izjema, saj je začela

Kostnica s posmrtnimi ostanki 453 internirancev iz taborišč severne Italije, predvsem iz Gonarsa (foto Janko Korošec)

V oktobru so nas selili iz šotorov Alfe v reparto Gama, kjer je bil Balantič že od začetka. Z dosti nepredvidljive sreče se nama je le izpolnila velika želja, da prideva skupaj – postala sva »šlafkamera« na pogradu v baraki.

Balantič je že močno oslabel, ves čas je bil brez paketov, domači mu jih z nemške strani niso mogli pošiljati. Sam sem izkusil, kaj pomeni živeti samo ob taboriščni hrani, po prvem mesecu in pol brez paketov sem se sesedel v temo pred očmi, ko sem poskušal prestopiti nizki zidek pred apelplacom. France pa je tolkel takšno nečloveško lakoto že najmanj širi mesece in bil za povrh že prej načet – malo pred internacijo je prebolel hudo pljučnico. Hudo sem zameril njegovim znancem in kolegom v baraki, da mu niso pomagali. Lahko bi ga vključili v katero od svojih s paketi bolj obdarjenih »španovij«. Še posebej, ker so vsaj tisti s slavistike vedeli za njegovo pesniško nadarjenost in bili vsak dan priče njegovega lačnega trpljenja.

Toda v kampu se je že začela politična diferenciacija med »našimi in nenašimi«. Dobro organizirani »rdeči« so zasedli vodstvene položaje, postali kapoti, se vrinili v kuhinjo, ambulanto, pošto, v razdeljevanje paketov. Balantič pa se je že nekaj časa odmikal od OF, ker je spregledal njen komunistično zločinski značaj, zato kajpa ni smel biti deležen nikakršnih »privilegijev«. Pravil mi je, da njemu Niko Pirnat, ki je vodil bolne in oslabele v ambulanto – INFERMERIO, nikoli ni dal priložnosti, da bi si tam po obvezni »purgi« – praznjenju želodca – vsaj enkrat pošteno najedel, čeprav je brez paketov huje oslabel kot večina drugih. Pa tudi drugače so ga kolegi jeli bojkotirati – na literarno pevske večerih, ki so jih občasno prirejali v baraki, niso niti enkrat recitali njegove izjemne lirike.

V takšnem skrajnem stradanju, ko »za košček kruha dal bi kos srca«, se je Balantič vnovič zazrl v svoj bogoiskateljski cilj. V ponotranjeno eksistencialnem meditiranju si je oblikoval svoje življenjske in umetniške ideale. Odpadle so mamljive lupine prevladujočih zemsko najuspešnejših doktrin in praks, preniknil jim je do zlaganega bistva in jih zavrgel. »Veš,« mi je rekel, »spoznal sem, da nas ne more odrešiti nobena ideologija sovraštva – svet lahko reši samo Kristusova vera ljubezni!«

Nadarjenemu – »poklicanemu in izvoljenemu« – je postal lagerski glad spodbuda, vir ponotranjenih umetniških stvaritev – osnutke za magistralni venec sonetnih vencev najdemo v njegovem oguljenem gonarškem *Quadernu*.

Iz knjige: Marijan Tršar, *Dotik smrti*, 2000

gojiti spomin na taborišče nekaj desetletij pred ostalimi, od leta 1975 je pobratena s slovensko občino Vrhnika in hrvaško občino Kastav, ki se nahaja nedaleč od Reke, ker so s teh dveh območij prihajale največje skupine internirancev.

Ivo Jevnikar in Lenart Rihar sta v imenu Knjižnice Dušana Černeta in Rafaelove družbe položila venec k obeležju, pri spomeniku so odmevali Balantičevi verzi iz soneta Svoboda. 20-letnega študenta Franceta so italijanske oblasti ujele v Ljubljani 27. junija, domov se je vrnil okoli 20. novembra, v Gonarsu je ostal pet mesecev.

Podžupanja Stradolini je spregovorila srčno in neposredno, prisotne je informirala o prizadevanjih domače uprave, ki ne skriva tega poglavja krajevine zgodovine. Tudi kot šolnica skrbi, da se spominjanje ohranja pri najmlajših, z razredi redno obiskuje pokopališče. Dotaknila se je trpljenja otrok v barakah in se navezala na tiste, ki so danes pod ruskimi bombami v Ukrajini ali v begunstvu.

Domača občina vsako leto 1. novembra prireja tudi spominsko svečanost ob prisotnosti predstavnikov iz Slovenije in Hrvaške.

Med udeleženci našega obiska je bila tudi poslanka Državnega zbora iz vrst Nove Slovenije Tadeja Šuštar Zalar, ki je tudi nagovorila prisotne.

Poslanka NSi Tadeja Šuštar Zalar nagovarja prisotne (foto Janko Korošec).

Pri ostankih taborišča

Na poti do ostankov taborišča me je udeleženec vprašal, koliko taboriščnih barak je ohranjenih. Nisem si upala odgovoriti, dejala sem mu le, da se bo sam prepričal, kako je s tem. In ni se mogel načuditi, ko je policaj naša avtobusa spremljal po poljski poti do večjega travnika med državno cesto in obdelanimi površinami, kjer stoji nekaj obeležij z mozaiki, ki so jih postavili pred nekaj leti in ki mimoidoče spominjajo, da je na tem območju stalo taborišče s svojimi barakami in šotori.

Od največjega fašističnega taborišča, ki je delovalo v mejah sedanje Italije, so ostali le betonski temelji stavbe, ki je bila izvorno zgrajena za železnico. Nobenega sledu drugih zgradb, žic, stražarskih stolpov.

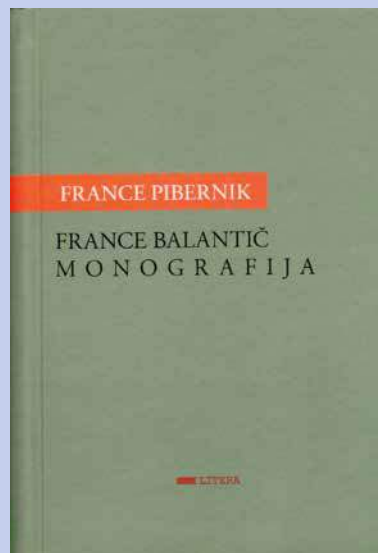
Na travniku, kjer je stalo taborišče, je občina pred nekaj leti postavila spominsko obeležje (foto Rafaelova družba).

Aretacija, odgon v Gonars in srečanje z neprizanesljivo taboriščno krutostjo so Balantiča hudo prizadeli. Za človeka tako občutljive narave so dogodki daleč presegali sleherno mejo splošnega razmisleka in kvečjemu potrjevali njegove temne slutnje ob umiku iz Kamnika. Spričo nezavidljivosti položaja, v katerem se je znašel kot življenjski nepraktik, lahko razumemo to, da se ni znal racionalno odzvati na nastali položaj in je zato zapadel v depresivno pasivnost, v hudo osebno potrtost.

Nekaj stvari mu je bilo v vročem poletju sicer prizanesenih, saj je bil takoj dodeljen v reparto gama, torej v barako, in ne kot Tršar v reparto alfa, kjer je pod šotorskim platnom vladala neznosna vročina. Našel je nekaj znancev, gimnazijskih sošolcev in študijskih kolegov (Drago Šega, Borut Puntar, Dušan Moravec, Bojan Štih). Mimo najbolj vsakdanjih zaporniških opravkov je sodoživil tudi druge, nekoliko iz ubijajočega ritma izstopajoče dogodke. Med velikim številom zapornikov je živel izjemen kulturni potencial mladih intelektualcev, izmed katerih so se pred tem že uveljavljali v javnosti. Ti so poskrbeli, da jim čas ni ginil čisto v prazno. To in ono se je vendarle dalo napraviti ob vseh omejitvah. (...)

Nesporno je, da je Balantič po vrnitvi nadaljeval s pesniškim ustvarjanjem. V njem se je nagrmadilo toliko snovi in problematike, da je kar vrelo v njem.

Iz knjige: France Pibernik, *France Balantič*, 2008

Balantič se je znašel v Gonarsu in bil tam izpostavljen hudemu stradežu in različnim oblikam nasilja. Peklilo ga je domotožje, predvsem pa je ostajal osamljen, ker mu domači niso mogli pošiljati dovoljenih skromnih paketov, ki so jih dobivali zaporniki iz Ljubljanske pokrajine. Domačim si dolgo ni niti upal sporočiti, kje se nahaja. V veliko oporo mu je postal Marijan Tršar, ki je po nekaj mesecih prišel v isti oddelek (reparto gama). V veliki osami in hudih duševnih stiskah se je zatekel v poezijo, si v poseben zvezek po spominu zapisal dvajset pesmi, zasnoval troje sonetov o bednem životarjenju v uničevalnem taborišču, lotil pa se je tudi izjemnega literarnega načrta, namreč načrta za sonetni venec sonetnih vencev, in si ga v glavnih črtah skiciral.

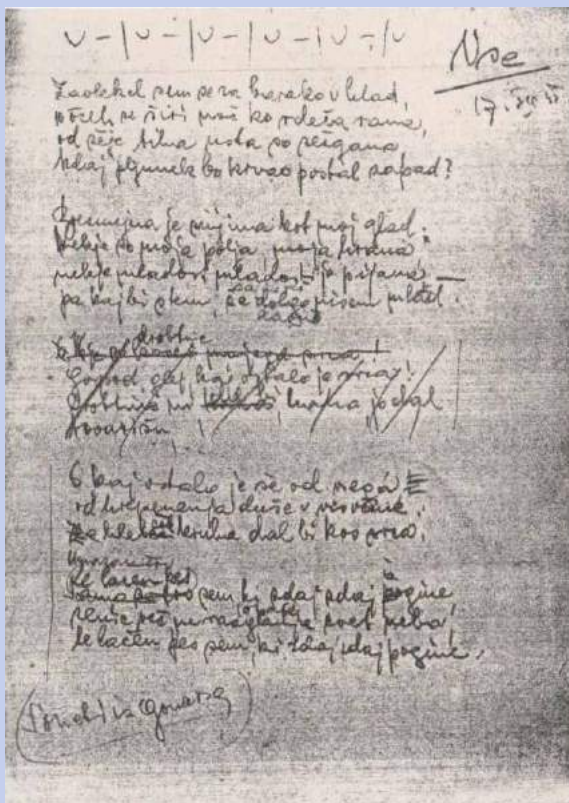
Iz knjige: France Balantič, *Zbrano delo*, 2008

S Tršarjem sta bila skupaj kake tri tedne, premlevala najbolj vsakdanje stvari, ki so zadevale preživetje, ker pa je Tršar veliko risal, je Balantič velikokrat ostajal samotno sam, se predajal osebnim premišljevanjem in se reševal v svoj pesniški svet. Ta je bil bržkone najdragocenejše, kar mu je ostajalo ob vsem obupu vedno ostalo nedotaknjeno. O njegovem literarnem snovanju v Gonarsu nimamo nobenih zgovornih pričevanj, ker je Balantič vse obdržal le zase, saj niti Tršarju ni izdajal

Taborišče v Gonarsu je bilo opuščeno po kapitulaciji Italije, italijanski vojaki so se razbežali, interniranci so poiskali pot domov, kot so mogli, v glavnem peš, tudi z vlakom, nekatere so prestregli Nemci, drugi so se rešili. Iz taborišča so nato domačini odnesli vse, kar je bilo uporabnega, barakarsko naselje je kmalu izginilo, nanj so oblasti in vaščani prav radi pozabili.

Tudi na tistem mestu smo ponovno prisluhnili Balantiču, verzom soneta *Vse*. Verz "za hlebček kruha dal bi kos srca" je dolgo odmeval. Na predlog podžupanje smo se pri spomeniku zbrali tudi v skupni molitvi.

Sonce se je medtem opogumilo in postalo je prijetno toplo, bil je lep sončen dan, pot pod nogami je nekoliko zamujala, odgovorni za vozni red niso

svojih načrtov. Pač pa obstaja zanimiv dokument, to je preprost šolski zvezek, ki na naslovnici nosi napis: *Quaderno. Balantič Franc. 3741. Gonars*. Ohranjenih je 28 listov, v njem najdemo vsebinsko in oblikovno zelo različna besedila, vsa zapisana s svinčnikom.

Iz knjige: France Pibernik, *France Balantič*, 2008

Edini dokument o Balantičevem literarnem življenju v taborišču Gonars je dvajsetlistni zvezek z oznako *Quaderno*. Na prvo stran je napisal ime ruskega pesnika Majakovskega in devet verzov neke njegove pesmi v ruskem izvirniku, nato je, točno do polovice zvezka, zapisoval po spomenu svoje pesmi. (...)

Drugo polovico zvezka je porabil za zasnovano sonetnega venca sonetnih vencev in na 17 straneh nakazoval problematiko in vsebinsko ogrodje načrtovane pesnitve. Po vrnitvi v Ljubljano je v *Quaderno* na notranji strani prve in zadnje platnice zapisal dva soneta iz Gonarsa, *Svoboda* in *Vse*, oba pa datiral s 17. 12. 1942.

V drobni pisavi s svinčnikom je vpisan tudi sonet *Svetlobi bolečin sem darovan*, medtem ko je pesem *Minil je čas* bržkone že po vrnitvi iz Gonarsa v Ljubljano vpisana s črnilom in tekoče v bloku celotne širine zvezka, ne da bi upošteval verze in kitice.

Iz knjige: France Balantič, *Zbrano delo*, 2008

Zgoraj: *Quaderno. Balantič Franc. 3741. Gonars: sonet Vse*;

levo: branje soneta *Vse* na kraju, kjer je bilo taborišče (foto Rafaelova družba).

preganjali. Med udeleženci je bilo več sorodnikov nekdanjih internirancev v Gonarsu in Chiesanuovi, ljubiteljev Balantiča in Tršarja, znancev in prijateljev tisočev, ki so Gonars pogosto omenjali. Udeleženka mi je pokazala risbo, ki jo je nedaleč od tistega travnika skiciral sorodnik, ki je bil zaprt v taborišču. Pred nami polje, v daljavi cerkveni zvonik, tako kot na skici iz leta 1943.

Druga udeleženka se je vprašala, ali je prav, da so na vseh žarah v kripi v Gonarsu rdeče zvezde, ko pa je bila velika večina internirancev katoličanov in jih veliko med njimi ni simpatiziralo s komunisti. Retorično vprašanje ...

(se nadaljuje)